

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG, MINT A FEUDÁLIS REAKCIÓ TÁMASZA

Ottoheinz Rocholl

Hadtörténelmi adalék, különös tekintettel a 17. századra.

I.

A rendi monarchiából az abszolutizmusba való átmenet, más szóval a feudális osztály leplezetlenebb diktatúrájába való átmenet idején maximális politikai centralizációra találunk, amelynek kifejezője egy átfogó hatósági szervezet és az állandó hadsereg.¹ Az egyik feltételezi a másikat: közvetlen haszonélvezőjük a monarchikus hatalom, amely azonban nem más, mint a feudális piramis csúcsa és az egész feudális osztály érdekeinek képviselője. Mindenesetre jó időbe telik, amíg a junkerek belátják, hogy csak a centralizáció a biztosíték arra, hogy az idejüket múlt feudális állapotokat továbbra is fenntarthatassák. Így ennek a centralizációnak a folyamata egyáltalán nem egyenes vonalban halad és még sokáig kísérik részben heves harcok az uralkodók és a rendek között. Végül is azonban a feudális urak elérték az alájuk rendelt katonák korlátlan kizsákmányolását és új, politikailag és gazdaságilag jövedelmező állásokat nyertek az igazgatásban és a hadseregben. Ezt a folyamatot az állandó hadseregnek a régi zsoldoshadseregből és különösen a tiszti rangoknak a zsoldostisztségekből való kifejlődésében akarjuk végigkísérni, emellett ezt a folyamatot lényegében a „katonaállamok közötti katonaállam”;² Brandenburg-Poroszország viszonyain keresztül szemléltetni.

II.

A természeti gazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való áttérés aláaknázza a nemesség gazdasági helyzetét, a lovagi hadsereget felváltotta a polgárokból és szabad parasztokból álló gyalogság, amely először íjat, majd kézi tűzfegyvert használt.³ A régi rendi harcos-kasztok helyére a

¹ Porsnyev: Abszolutizmus, Nagy Szovjet Enciklopédia, Moszkva 1949. I. köt. 23. l.

² Mehring: Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte (Történelmi tanulmányok a porosz-német történelemhez). Berlin 1946, 40. l.

³ Engels: Der Verfall des Feudalismus und das Aufkommen der Bourgeoisie (A feudalizmus hanyatlása és a burzsoázia feltörése), Marx-Engels-Lenin-Stalin, Zur deutsche Geschichte (A német történelemhez) c. műben, Berlin 1953. I. köt. 165. s. köv. 1.

munkamegosztás és az osztályelkülönülés során „olyan emberek“ új „osztálya lépett, akik a háborúból és a háborúért éltek“. ⁴ Emellett nem szabad szem elől téveszteni, hogy a zsoldosok céhének keletkezése és virágzása korában volt egy polgári-demokratikus vonása, mint a többi céheknek is, virágzásuk idején. Ez nem utolsósorban a „tisztségekben“ jut igen világosan kifejezésre. Ez a polgári-demokratikus vonás azonban már nincs meg a harmincéves háború tömeges zsoldosseregeiben, amelyekből az állandó hadseregek közvetlenül származnak, amelyekben a „Gartbrüder“ épp olyan kitűnően alkalmasak katonának, mint ahogy a junker jászollovasok (Krippenreiter) közül „született“ tisztek kikerülnek. ⁵

Milyen új hadseregformákat alakít hát ki a zsoldosok céhe és milyen volt eredetileg a vezetősége? Ebben a céhben a vezető az, akire „tisztséget“ (Amt) ruháznak. Az első durvább megkülönböztetést a „tisztségviselők (Amtleute)“ között magasabb és közönséges parancsnoklás (Befehl) szerint teszik, ⁶ végül pedig a „magasabb tisztségek“ keletkeznek. ⁸ A zsoldosok parancsnokai azonban még nem alkotnak önmagában szorosan zárt csoportot, hanem részben magából a zsoldosok tömegéből nőnek ki. A tapasztalt zsoldosokat mindig meghallgatják a haditanácsban. Csak idővel jön létre a tisztségek hierarchikus rendje, és most hozzáfognak, hogy ezek hatásköreit elhatárolják és egymásmellé rendelés helyett most már egymás alá rendeljék őket.

1530 körül keletkezett egy mű, amelyet tisztségek könyvének (Ämterbuch) neveznek. Legrégibb fogalmazása a müncheni Állami Könyvtárban, egy ezzel közeli rokonságban álló Gothában található. Szerzőinek Heinrich Treusch von Putler és Conrat von Bemelberg lovagokat tekinthetjük. ⁹ A könyvet átdolgozták és az egész 16. században, sőt még később is nagy hatása volt. Jähns joggal nevezi a német katonai hierarchia tudományos alapjának. ¹⁰ Itt azt a fogalmazást vesszük alapul, amelyet az idősebb Reinhart, Solms grófja, mint második kötetet felvett katonai enciklopédiájába. ¹¹ Ebben 24 hadi tisztség leírása van és a zsoldosok vezetőrétegének keletkezésére vonatkozólag fontos felvilágosításokat ad számunkra.

⁴ Engels: Infantry (Gyalogság), The New American Cyclopaedia, 1860, IX. köt. 518. l.

⁵ Mehring: id. h. 46. l.

⁶ Droysen: Beiträge zur Geschichte des Militairwesens in Deutschland während der Epoche des 30 jährigen Krieges (Adalékok a hadügy történetéhez Németországban a harmincéves háború korszakában), Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte (Német kultúrtörténeti folyóirat), új folyam, Hannover 1875, 4. évf. 570. l.

⁷ U. ott 548. l.

⁸ U. ott 571. l.

⁹ A tisztségek könyvére vonatkozólag lásd Jähns, Geschichte der Kriegswissenschaften (A haditudományok története), München és Leipzig 1889, 502–507. l.

¹⁰ U. ott 502. l.

¹¹ Reinhart der Ältere Graf zu Solms, Beschreibung der vierundzwanzigsten Kriegsämpfer (A huszonnégy hadi tisztség leírása), a „Kriegsbeschreibung“ (Hadleírás) II. kötetében, Lich 1559.

Legfelül van a „legfőbb tábori kapitány“ (Oberster Feldhauptmann). „Minden legfőbb tábori kapitány az egész tábornak kormányozza és igazgatja, parancsokat ad minden ügyben, kivéve egyes dolgokat, amelyek más, alárendelt magas tisztségek hatáskörébe tartoznak. Névszerint az alezredes, tábornagy, gyalogos-ezredes, tüzérségi parancsnok (Zeugmeister) és legfelsőbb élelmezési parancsnok (oberster Proviantmeister), de ha ezek az említettek tisztségüket nem jól látják el, a legfőbb tábori kapitány joga és kötelessége beavatkozni... Bár az említett egész igazgatás a legfőbb tábori kapitány alá tartozik, mégse változtasson a felsorolt tisztségek közül egyet se meg.“¹²

Az ő hatáskörébe tartozik tehát a felügyelet a többi tisztségek felett. Neki „nem szabad megengednie, hogy egy magas vagy alacsony tisztség viselője a másik hatáskörébe avatkozzék és azt abban akadályozza, hanem mindegyiket hagynia kell, hogy parancsnoklását végezhesse.“¹³ Arra is felügyelnie kell, hogy mindenki rendesen lássa el tisztségét, máskülönben meg kell intenie, sőt meg is büntetnie az illetőt.¹⁴

Soronkövetkező tisztségként Solms a tábornagyot, mint „rohamzászlók ezredesét“ említi.¹⁵ „Oberster“ csak azoknak a megjelölése, akiknek bizonyos feladatkörben intézkedési hatáskörük van. A továbbiakban ilyen „Oberster“-eket még mint tüzérségi parancsnokokat (Zeugmeister), tábori tömlöctartókat (Profos), élelmezési parancsnokokat (Provianther) és hasonlókat találunk.

További tisztségek a szekérvárparancsnok, szekérparancsnok, lovasági őrmester, lovassági szállásmester, zsoldos-szállásmester, zsoldosparancsnok, zsoldos-őrmester, WEIBELS-WEIBEL, vezető, szállásmester, bordélymester (Hurenweibel), káplán, trombitás, felcser, írnök és hóhér. Ezek mellett a tisztségek mellett, amelyek nem alakultak ki tisztí rangokká, találunk olyan rangokat is, amelyekkel a későbbi katonai hierarchiában is találkozunk, itt azonban szintén csak egy-egy tisztséget jelentenek az éppen most említettek mellett.

A legfőbb tábori kapitány után a legfontosabb személy helyettese, az alezredes. Ő „képviseli, ha a táborban van, a legfőbb tábori kapitányt, és mindaz, amit ő így parancsol, cselekszik és elrendel, annyi, mintha azt a legfőbb maga parancsolta volna meg.“¹⁶ De tisztsége alá van rendelve a legfőbb tábori kapitányának, akinek minden esetben engedelmeskedni tartozik.

A legfőbb tábori kapitánynak ezenkívül vannak századosai és lovaskapitányai, akiknek ismét saját helyetteseik (hadnagyai) vannak. A hadnagyok intézménye a lovasságnál régebbi. Solms nem helyesli, hogy a zsoldos-századosok mellé is adjanak hadnagyokat, mert azt hiszi, hogy

¹² U. ott 14. l.

¹³ U. ott 23. l.

¹⁴ U. ott

¹⁵ U. ott 25. l.

¹⁶ U. ott 30. l.

ezek akkor elhanyagolnák szolgálatukat: „A századosok hadnagyokat akarnak tartani, ez is újítás, és ha tartanak, azáltal sok mindent elhanyagolnak, amikor maguknak kellene, amint tartoznak, felvonulást és őrséget ellenőrizniök, ezt a hadnagyoknak parancsolják meg; ennek az oknak egy felettes nem engedhet.”¹⁷

Eredetileg csak a nagy seregetest volt meg, amely zászlóaljakra és századokra oszlott. Az ezredek keletkezése későbbi időből való. Ezek abból a szükségességből jöttek létre, hogy nagyobb seregetesteket jobban lehessen vezetni. Solms példát is mond erre. Kifejti, hogy egy nagy hadseregben sok lovaskapitánynak vagy századosnak kell lennie, a hadvezérnek azonban bosszantó mindegyikkel külön értekeznie. Éppen így vizsályt okozna, ha egy megbízatásra több századost küldenének ki és egyik sem akarna a másik alá tartozni. „Ezért jó, ha a hadúrnak az összes lovasok felett van egy ezredese, akinek parancsa alá az összes kapitányok vagy századosok tartoznak.”¹⁸

Ezek a tisztségviselők szociális szempontból tekintve polgárokból és parasztokból, de nemesekből is állnak. Találunk köztük néhány polgári származású zsoldost, akik vagyonuk, de személyes bátorságuk révén is nevet és tekintélyt szereztek maguknak, de ugyanakkor találunk a zsoldoseregekben nagyszámú nemeset is, akikkel megkülönböztetetten bánnak. Solms kifejezetten rámutat, amikor az ú. n. szakaszmesterek bevezetése ellen nyilatkozik, hogy egy századosnak, ha szakaszonként akarna hadműveleteket végezni, a szakasz élére „egy nemeset, vagy ügyes zsoldost” kellene állítania, akinek a lovasok engedelmességet tartoznának.¹⁹

Azonkívül a nemesek a csatarend felállításakor olyan helyeket kaptak, ahol kitüntethették magukat. „Némely kapitányok a csatarendet nemesekkel akarják bezárni, míg egyesek ellene vannak, azt vélik, hogy a nemeseket csak legelől kell felállítani, ha van annyi nemes, hogy ez lehetséges; ha nem, jó lovas és jól felszerelt zsoldosokat kell venni... Ha vannak a kapitány alatt grófok és urak, ezeket állítsa a zászlós mellé, és ezt tiszteletreméltó rendjükre való tekintettel, ha azonban olyan sok gróf és úr van, hogy többen vannak, mint amennyi a zászlók fedezésére szükséges, azokat is az elülső tagba oszthatja, itt is becsülettel megállják helyüket.”²⁰

A tisztségviselőkre később megjelenik a „tisz” (Offizier) elnevezés. Ez körülbelül 1500 óta mutatható ki, de udvari tisztviselőket hívnak így. Csak ennek a századnak a végére találjuk a katonai rangok megjelölé-

17 U. ott 66. l.

18 U. ott 48. l.

19 U. ott 59. l.

20 U. ott 60. l.

sére.²¹ A század közepe táján használatba jön a „tábornok“ (General) kifejezés is, először csak összetételekben. Az ezredes most olyan állást tölt be, amilyen a tömeges zsoldoseregek korára jellemző. Ezt közelebb-ről is meg kell szemlélnünk.

Az állandóan növekvő költséges hadseregek a katonai hierarchia súlypontját az ezredesre tolták el. Ez (kora-) kapitalista vállalkozóvá lett. Ez ténylegesen a céh kimúlását jelenti. A fejedelem, aki háborút akart viselni, egy vagy több ilyen vállalkozóhoz fordult és velük „kapitulációt“ kötött. Ez kétoldalú szerződés volt, amelyben az ezredes kötelezte magát, hogy meghatározott időpontig felállít egy ezredet. A fejedelem ennek ellenében megígérte, hogy ezeket a csapatokat eltartja, és az ezredesnek rendelkezésére bocsátotta a toborzási pénzt, vagy, ami gyakoribb eset volt, az ezredes előlegezte azt. Az ezred belső ügyei az ezredesre tartoztak. Ő állította ki a kapitányokat, akiket gyakran megbízott a toborzással, és ő nevezte ki és bocsátotta el a többi tiszteket. Az egész hatalom az ő kezében volt, ő szerezte be a ruházatot is és ami még a felszereléshez tartozott. Ő volt az egyetlen személy, aki a fejedelemmel közvetlen összeköttetésben volt, de csupán szerződéses alapon. Ha a háború végetért, vagy a szerződés lejárt, a csapatok szétszéledtek és az ezredes más elfoglaltság után nézett.

Minthogy az ezredes lehetőleg sok pénzt akart keresni az üzleten, mindenféle csalás divatban volt. A kapitulációban pl. köteleznie kellett magát, hogy ezredét megszemplélteti, amely alkalommal csalás követelt. Vagy egyáltalán nem volt együtt a zsoldosok megállapodás szerinti létszáma, vagy azt lovászgyerekekkel és egyéb szekerésznéppel pótolták ki. A katonák közé bedugtak mindenkit, akit csak fel lehetett hajtani, hogy lehetőleg sok pénzt takaríthassanak meg a toborzáskor. Hogy ezt az összevert népet együtt tarthassák, drákói büntetéseket vezettek be. Ezeknek a kiszabása az ezredes kizárólagos hatáskörébe tartozott és ez a körülmény hatalmát minden, az ezredbe tartozó személy fölé emelte. A fejedelem hatalma az ezredesével szemben már azért is csekélyebb volt, mert rendszerint adója volt neki. A régi zsoldoshadsereg a készpénzfizetés elve alapján állott. Ezt az elvet azonban hosszantartó háborúk és fokozódó pénzzúke idejében nem lehetett fenntartani. Ezért ez mindinkább helyet adott a beszállásolósos ellátás elvének, amely szerint a csapatokat a vidéken helyezték el és a katonák onnan annyit sarcoltak ki, amennyit csak lehetett. Amikor a csapatokat elbocsátották, az ezredes általában már megtöltötte erszényét, de a katonák és az alsóbb-rangú tisztek nem láttak pénzt. Minden anyagi eszköz nélkül, saját felelősségükre vonultak tehát végig az országon és zsákmányoltak. A „gárda-

²¹ *Helbing*: Das militärische Fremdwort des 16. Jahrhunderts (A katonai nyelv idegen szavai a 16. században), Zeitschrift für deutsche Wortforschung (Német szókutatási folyóirat), Strassburg 1912, 14. köt. 23. l.

zsoldosok" (gardene Knechte) valóságos csapássá váltak és ezeket az állapotokat nem is lehet eléggé élénken elképzelni.²²

Ezeknek a hadseregeknek a tisztjei gyakran nem sokkal jobb körülmények között voltak, mint a katonák. Ezredesüknek, aki őket tetszése szerint felvehette, vagy elbocsáthatta, teljesen ki voltak szolgáltatva. Ugyanazok a hadicikkelyek vonatkoztak rájuk, mint a zsoldosokra és azokhoz hasonlóan a legkegyetlenebb büntetések fenyegették őket is. Másrészt ők is lehetőleg nagy pénzkeresetre voltak rászorulva, hogy hamarosan elérhessék céljukat, azt, hogy maguk toborozhassanak ezredet. Így tehát csak egyéni boldogulásukkal törődtek. Éppolyan ismeretlen volt közöttük a bajtársiasság, mint a hazafias érzés. Ma itt, holnap ott harcoltak. Legjobbjaik számára is alig volt más út az előbbrejutásra. Minthogy nem volt szabályozott előlépés, a magasabb állásokba leggyorsabban a szolgálat változtatása útján lehetett feljutni. Ennek a zürzavarának a tetőpontját a harmincéves háború jelentette. De ez a háború a hanyatlás közepette mégis olyan formákat alakított ki, amelyek az állandó hadsereg rendszerére való áttérés szempontjából fontosakká lettek.

III.

Az abszolutizmus klasszikus hazájában, Franciaországban alakult ki legelőször egy szilárdabb hadseregszervezet, és ugyanez érvényes — ha más okokból is — Németalföldre. Mindkét ország hosszantartó háborúi arra vezettek, hogy az összetoborzott egységeket hosszabb időre együtt tartsák. E két ország példája hatott Németországra és különösen Brandenburgra.

Különös jelentősége van mindazonáltal Gusztáv Adolf és Wallenstein hadseregeinek. Kezdetben a svéd hadsereg — amely a felkelésre nyúlt vissza — nemzeti szempontból aránylag zárt volt és megbízható eszköznek bizonyult vezére kezében, aki egyúttal az uralkodó is volt. Ennyiben ez a sereg felette állott a Liga zsoldostömegeinek. Ez azonban nem sokáig maradt így, mert a svéd törzs gyorsan összeolvadt és feltöltésre szorult, amire ugyanaz a népség kínálkozott, amely mindig ott található, ahol remény van a győzelemre és a gazdag zsákmányra. A viszonylagos nemzeti zártság azonban nem is döntő abban, hogy a svéd hadsereg a szervezet szilárd formáit alakította ki, hanem itt is, mint Wallenstein hadseregénél, az a döntő, hogy mindkettő olyan alakulat volt, amely hosszabb időn át fennállott. Kutatásaink szempontjából Wallenstein hadserege a legjellegzetesebb, mert közvetlenül a régi zsoldoshadsereg fentebb vázolt viszonyaiból keletkezett.

²² Engels: Die Mark (Brandenburg) Marx—Engels—Lenin—Sztálin id. h. 153. l.

Wallenstein elvben nem különbözött a régebbi ezredekétől, ő volt a pénzember, aki a császárnak hadsereget toborzott. Ez a hadsereg azonban az ő vezérlete alatt különleges politikai tényezővé lesz. Vezérének politikai céljai és hosszantartó együttmaradása az addig szokásosnál szilárdabb szervezési formák felvételére kényszerítik. Ezek a tisztek élesebb elkülönítését is megkívánták a többi katonáktól, sőt Wallenstein megkísérelte őket személyes céljai keresztülvitele érdekében szorosabban saját személyéhez fűzni, ami — mint ahogyan a legtöbb tisztnek a sorsdöntő órában való elpártolása bizonyítja — nem sikerült neki. Még Wallenstein hadserege sem ismer ugyan tiszteket az abszolutizmus korának állandó hadseregénél használatos értelemben, hanem akkoriban így nevezték mindazokat a sereghöz tartozókat, akiket a szemlévek „első lapjára” — prima plana — jegyeztek fel. De a prima plana-ra feljegyzettek Wallensteinnél már meglehetősen szilárd csoportot képeztek. Ez a prima plana sorolta fel a kapitányt, hadnagyát, a zászlóst, az őrmestert, a tábori írnokot, a felcsert, a vezetőt, a szállástmestert, az őrmestereket (Gemeinwibel), kürtösöket és tizedeseket. Az ezredtörzs tisztjei közül a legjelentősebbek voltak: az ezredes, alezredes és az ezredes-őrnagy. Ezekre már meglehetősen szilárd zsoldtétéleket is találunk, amelyeket azonban annál inkább csökkentették, minél szilárdabban fogta kezébe a csapatokat Wallenstein. Ha egy gyalogsági ezredes 1625-ben még heti 500 forintot kapott (1.5 forint egyenlő 1 birodalmi tallérral), akkor 1629-ben már csak 300, 1634-ben pedig csak 125 forintot. A zsoldtétélek fejlődését az alábbi táblázat szemlélteti:²³

<i>Gyalogság</i>	1625	1629	1634
Ezredes	500 forint	300 forint	125 forint
Alezredes	150—200 „	120 „	30 „
Őrnagy	50—125 „	90 „	10 „
Kapitány (százados)	100 „	75 „	40 „
Hadnagy	35—50 „	22.5 „	15 „
Zászlós	25—30 „	18 „	12.5 „

Lovasság

Ezredes	500 forint	300 forint	150 forint
Alezredes ²⁴	150 „	120 „	37.5 „
Őrnagy	125 „	—	—
Lovaskapitány	100 „	75 „	—

²³ Löwe: Die Organisation und Verwaltung der Wallensteinschen Heere (A Wallenstein-féle hadseregek szervezete és igazgatása), Freiburg és Leipzig 1895, 63—65. l.

²⁴ Az alezredes és őrnagy viszonylag alacsony tétele a kapitányéval szemben abban leli magyarázatát, hogy minden magasabbrangú tisztnek százada van, tehát pótlékként még kapitányi zsoldot is kap.

Hadnagy	40 „	30 „	—
Kornétás	26.5 „	22.5 „	—

Prima plana-lövészek: 110 forint,
prima plana-vértesek: 125 forint.

A wallensteini hadsereg ezredeseinek már nem volt meg az a hatalmuk, mint a régi zsoldoshadsergekben. Egyrészt Wallensteinnek elegendő saját pénze volt és nem szorult rá, hogy a toborzási pénzt előlegezzék neki, tehát nem függött tőlük, hanem inkább azok őtőle. Meghagyta nekik a teljes fegyelmi hatáskört ezredeik felett, de már csak katonai előjárói voltak ezredeiknek és nem egyszerűen birtokosaik. Az ezred az ezredes halála esetén már nem szaladt szét, hanem egy másik ezredes keze aláadták. Másodszor azért is csökkent az egyes ezredesek hatalma, mert ebben a hadsereg-kötelékben igen sok ezred volt egyesítve. Hogy jobban lehessen őket tagolni és így részenként felhasználni, szükségessé vált egy tábornoki kar, amely a hadvezér és az ezredesek közé ékelődött be és ennyiben az utóbbiak önállóságát erősen korlátozta. A tábornoki kar hat rangfokozatra lett felosztva. A legalsó volt a főhadiszállásmeister; a császári hadseregben 1600 óta már hét birtokosa volt ennek a rangfokozatnak. Felette volt a tábornok, az ezredes tábornagy, a lovasági tábornok, a tábornagy és az altábornagy.²⁵

A szolgálatváltoztatás Wallenstein tisztjeinél is gyakori jelenség maradt, mert a rendszeres előléptetés még itt is ismeretlen volt.²⁶ Wallenstein hadseregének tisztjei között találunk még néhány olyan régi zsoldost, aki lassanként feljebb jutott, a tábornokok és ezredesek azonban majdnem kizárólag nemesek voltak.²⁷ Az abszolutizmus korának állandó hadserege azután egyszerűen a junkert tette meg tisztté, mint ahogyan azt a brandenburgi-porosz hadsereg keletkezése folyamán végigkövethetjük.

IV.

Brandenburgban a választófejedelmek aránylag csak későn alkalmaztak zsoldosokat. Az első zsoldosokat a városok kontingenseiben találjuk. Ezek zsoldosokat toboroztak, amit 1489-ben János választófejedelem is törvényesített.²⁸ A választófejedelem számára az erősségek létesítése folytán, amelyeket állandóan megszállva kellett tartani, előállott annak a szüksége, hogy zsoldosokat tartson. Nagyobb tömeget tartani belőlük igen sokba került volna. Ezen úgy segítettek, hogy egy ezredest évi javadal-

²⁵ Az első gyalogsági tábornokot a svéd hadseregben találjuk, Baner 1630 óta viselte ezt a rangot. Lásd *Droysen* id. h. 571. l.

²⁶ Löve: id. h. 86. l.

²⁷ U. ott.

²⁸ *Jany: Geschichte der Preussischen Armee bis zum Jahre 1807* (A porosz hadsereg története az 1807. évig), Berlin 1928, I. köt. 6. l.

mazással lekötötték. Ezt meghatározott pénzösszegért arra kötelezték, hogy megállapított számú katona toborzását vállalja. További ezredeseket havi várakozási díjra alkalmaztak. Ezek rendszerint 5 tallért kaptak egy-egy lóra. Ha szükség volt a zsoldosokra, elő kellett őket állítani, más-különben a szerződés a határidő lejártakor megszűnt és az ezredes a pénzt ellenszolgáltatás nélkül kereste meg.²⁹

Amikor Brandenburgban nagyobb tömegű csapatokra volt szükség, akkor hanyatlott le leginkább a zsoldosság intézménye. A választófejedelem számára a viszonyok a rendeknek még töretlen hatalma következtében különösen nehezek voltak. Amikor 1609-ben a Jülich-clevei örökösödési viszály miatt nagyszámú csapatot kellett toborozni, a rendek elzárkóztak és a választófejedelelemnek Dánia királyától kölcsönt kellett felvennie.³⁰ Csak amikor már magát Brandenburgot fenyegette a veszély, akkor egyeztek bele a rendek, hogy 1000 lovas toborzási pénzét vállalják és ezeket komoly baj esetén három hónapig tartják is.³¹ Amikor 1620-ban ismét veszély fenyegetett, a rendek ismét beleegyeztek, hogy három hónapig csapatokat tartanak. 1620 május 1-én létrejött egy meg egyezés, mely szerint „úgy találtatott, hogy az ország védelmét és megmentését nem lehet csupán az ország népére alapozni, hanem sokkal több szükséges, ezért elhatároztatik, hogy nem kevésbé egy bizonyos számú lovas és gyalogos toborzott népet, mint rendes lovasokat és gyalogságot (amelyeket a városok küldenek) tartani fogják.³² A lovagság 300 lovas tartását vállalta, a városok 1000 embert tartottak el. A rendek ezt a részvételüket az ország védelmében jól megfizették maguknak. Részt kaptak a hadsereg vezetésében, a választófejedelem biztosai mellett saját szemlebiztosai voltak, a csapatokat is kétszeresen eskették fel. Az ennek következtében rendezetlen parancsnoklás ennek a katonaságnak lehetővé tette a rendszeres fosztogatást.

Még nagyobb zűrzavar keletkezett, amikor a választófejedelem 1635 július 29-én a prágai békéhez csatlakozott. Ennek a békének a határozatai szerint a választófejedelelemnek csak az erősségekben volt szabad saját csapatokat tartania, a többi a császár vette át. Amikor 1637-ben ismét nagyobb hadikészület vált szükségessé, az új csapatokat egyszerre a választófejedelemeire is és a császárra is fel kellett esketni.³³

Ilyen állapotban voltak a brandenburgi csapatok, amikor Frigyes Vilmos választófejedelem vette át az uralmat. Az egész országot saját

²⁹ U. ott 17. l.

³⁰ Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften (Okmányok és ügyiratok Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem történetéhez, kiadja a Tudományos Akadémia), Berlin 1864. X. 19. l.

³¹ *Jany*: id. h. 45. l.

³² *Mylius*: Corpus Constitutionum Marchiacarum, Berlin és Halle, 1736.

VI. 1. 88. sz.

³³ *Jany*: id. h. 82. l.

és idegen katonaság nyomasztotta, mert egyik sem tett semmi különbséget a lakossággal való bánásmódban. Még az ellenség elől való védelmet sem lehetett ezektől a csapatoktól elvárni. Amikor 1633-ban Wallenstein hadseregének egy része Berlint fenyegette, ezt írták: „Volckmann ezredes itt állott ugyan némi katonasággal, amelyet azonban csupán csak kiéhezhetőnek lehetett nevezni.”³⁴ Brandenburg első tábornoka, Klitzing, a rablást a legnagyobb arányokban üzte. Emellett mindegyiknek kevesebb katonája volt, mint amennyinek kellett volna lennie és a zsold különbözetét zsebrevágták.³⁵

Berlin városának tanácsa az összes panaszokat összefoglalta egy panasziratban a választófejedelemhez. Pestis és egyéb nyomorúságok felsorolása után 1640-ben azt panaszolta, hogy „olyan sok tisztet kell eltartani, akik nagyszerűen élnek, anélkül, hogy meglenne az a legénységük, amelynek tényleg lennie kellene, és amelyért a zsoldot nagy összegekben húzzák, emellett a meglévő katonáknak és altiszteknek nyomorúságosan kell tengődniök, ezért megszöknek, vagy éhenvesznek. A választófejedelem lovasságának zabolátlansága olyan nagy, hogy egyetlen ló, tehén, ökör, vagy ember nincs előlük biztonságban.”³⁶ Ebben az időben sok brandenburgi zsoldosvezér gazdagodott meg és vásárolt magának birtokot. A tartományt azonban nem védték meg, ezért az Németországnak a harmincéves háború által legsúlyosabban érintett részei közé tartozott. Ezek a rossz tapasztalatok megérettették Frigyes Vilmost az összetoborzott népség hátrányait, új hadseregszervezet látszott szükségesnek, hogy a választófejedelemség állapotát egyáltalán meg lehessen őrizni és az uralkodó hatalmát a rendekkel szemben meg lehessen szilárdítani. De állandó hadsereg az ő uralkodásának kezdetén még nem lehetett gondolni, annak még jóformán minden feltétele hiányzott. Az ország szegény volt és a katonaságot túlkapásai mindenütt gyűlöletessé tették. Így a választófejedelem 1640-ben kétfelől is nehéz helyzetben volt, egyrészt a rendekkel, másrészt a csapatokkal szemben.

A rendek a hadsereg csökkentését követelték és a tisztekkel évek óta folyt a huzavona a nyári és a téli ellátás körül. A téli ellátás összege magasabb volt a nyárinál, mert nyáron háborúskodtak és a katonáknak ebben az évszakban az ellenség költségén kellett élniök. A rendek követelésére takarékosági okokból egész éven át a nyári zsold maradt érvényben. Emiatt súlyos nézeteltérések támadtak egyes ezredekkel, mint Rochow és Goldacker, akik elbocsátásukat követelték, hogy a császár szolgálatába állhassanak. Kapitulációjukra hivatkoztak, amely-

³⁴ Idézi König, Versuch einer Historischen Schilderung der Residenzstadt Berlin (Berlin székváros történeti leírásának kísérlete), Berlin 1792, I. köt. 221. l.

³⁵ Schrötter F.: Die brandenburgisch-preussische Heeresverfassung (A brandenburgi-porosz hadsereg alkotmánya), Leipzig 1892, 110—111. l. Ezeknek a tiszteknek az erkölcsére jellemző drasztikus példát közül Mörner, Märkische Kriegs-Obersten (Örgrófsági hadiezedesek), Berlin 861.

³⁶ Idézi König: id. h. 227. l.

ben egyetlen szó sem volt különböző zsoldokról és a császárra tett esküjüket emlegették fel. Nagy fáradság árán sikerült csak a választófejedelemnek ezredeiket újra kézbevenni. Mindkét tiszt átszökött a császár seregéhez. A következő évben a választófejedelem nagy csökkentést hajtott végre. Az egész lovasságot átengedte egy század kivételével a császárnak, a gyalogság megmaradt katonáiból három ezredet szervezett, amelyeket az erősségekbe szánt.³⁷ Ezt a kevés csapatot most ismét csak a választófejedelemre eskették fel. Az erősségek helyőrségeiből törzseket lehetett kivonni a csapatok újabb szaporításához. Ebben az időben azonban még nem lehetett állandó hadseregről beszélni.

A csapatok eltartásának kérdése volt a választófejedelem és a rendek közötti ellentéték sarkpontja. Itt az államhatalom birtoklásáról volt szó. A rendi ellenzék egyáltalán nem ismerte fel, hogy az új uralmi formába való átmenetre az egész feudális osztály érdekében van szükség. Még nem hajlott a politikai centralizáció elismerésére. Volt azonban több tényező, amely előtte is kedvessé tette az állandó hadsereget. Az ország katonai gyengesége nyilvánvaló volt; ha a lengyeleknek vagy svédeknek martalékul esett volna, a junkerek elvesztették volna jövedelmező pozícióikat. Az elnyomott parasztok ezenfelül az elmúlt nyugtalan időkben megtanulták a fegyverrel való bánást; ideje volt őket szükség esetén erőszakkal is újra a „velük született függőségbe“ visszahozni. Végül arra is kellett gondolni, hogy hol lehetne a háború által deklasszált összes elemeket elhelyezni, amire a hadsereg kiválóan alkalmasnak látszott.³⁸

Igy találkoztak mindkettőjük érdekei a 1653. évi hirhedt országgyűlési megegyezésben.³⁹ A rendek ebben kötelezték magukat, hogy 530.000 tallérnyi összeget adnak a csapatok eltartására. Ezt hét évre kelene elosztani. A választófejedelem ellenszolgáltatásul teljesen kiszolgáltatta a parasztokat a nemességnek. A megegyezés tehát világos helyzetet teremtett és garantálta a feudális társadalmi rend további fennállását. A megegyezés egyben biztosíték arra, hogy az új hatalmat az uralkodó kizárólag a feudális osztály érdekében gyakorolja és lemond arról, hogy más társadalmi erőkre is támaszkodjék. A nemesség minden szociális előjoga fennmaradt, a választófejedelem csak arra törekszik, hogy a nemességet politikailag annyira visszaszorítsa, amennyire az a politikai centralizációnak útjában állott, amely egyébként végül is az ő érdekében jött létre.

Egy évvel később még egy segédeszköze keletkezett a választófejedelemnek az állandó hadsereg felállításához az 1654. évi országgyűlési záróhatározatban. Ez arra kötelezte a rendeket, hogy a fejedelmeket a

³⁷ A járandóságok ügyében vívott harcokról és a rendekkel a csökkentésre vonatkozólag folytatott tárgyalásokról lásd: *Urkunden und Aktenstücke*, id. h. X., 1. rész. A csökkentésre vonatkozólag lásd még *Jany*, id. h. 99–100. l.

³⁸ *Mehring*: id. h. 44–45. l.

³⁹ Szövegét lásd *Mylius*, id. h. VI. 1. 118. sz.

csapatok eltartásában támogassák. Védelmi pénzt kellett fizetniök és ez ellen nem indíthattak pert az udvari tanácsnál vagy a kamarai bíróságnál. A döntő 180. §. így szólt: „Különösen pedig minden választófejedelem és minden rend alattvalói és polgárai tartoznak az egyik vagy másik birodalmi rend birtokában lévő szükséges erősségek, helységek és helyőrségek védelmére és fenntartására fejedelmüknek, uraiknak és felsőbbségüknek segítő járulékkal engedelmesen kezére járni.”⁴⁰

Mindezekhez járultak még az északi háború tapasztalatai. Az olivai béke után a választófejedelem — ami egészen új dolog volt — megtartotta serege egy részét és csak ettől fogva lehet állandó hadseregről beszélni.

V.

Az állandó hadsereg befelé biztosította a feudális urak hatalmát és hódításokat tett lehetővé a szomszédok kárára. Ahogyan az országban a parasztokat ki lehetett zsákmányolni, úgy lehetett a hadseregben a katonákat. A tiszti állások új, jövedelmező színekurák voltak a nemesiség számára, amely lassanként beletalált új szerepébe az abszolút államban. Mindenesetre még jókora időbe telik, amíg a zsoldoshadsereg maradványai teljesen idejüket múltják, vagy — ha az hasznosnak látszik a nemesi tisztek előtt — az új hadseregszervezetbe ügyesen beillesztik azokat. A beállott változás szemléltetésére hasznos lesz először egy jellemző tiszti kapitulációt megnézni Frigyes Vilmos korábbi időiből.

Caspar Pothausent, a testőrgárda alezredesét, 1646-ban „egy ötszáz muskétásból álló lovasszázad élére... kegyesen alkalmazták és elfogadják.”⁴¹ Ő megígéri, hogy „a szükséges tiszteket, amint alább részletezve van, megszerzi és a következő augusztus hónap végére előállítja, nekik gondosan lelkükre köti, hogy mindegyik annyi közlegényt hozzon, amennyit csak tud és azokat a szemlére állítsa elő.”

Ezután a négy század erőinek felsorolása következik egyenként. „Officierer des ersten Blades“ (prima plana) tizenhat van, mégpedig egy kapitány, egy hadnagy, egy zászlós és három szakaszvezető, egy szállásmester, egy tizedes „a nemes ifjak közül“, egy Capitain des armes, egy szemlei írnök, egy felcser, három dobos, egy sípos és egy tömlőctartó.

Ebben a korban Brandenburgban is még mindenki az első lapon szerepel, aki valamiféle funkciója révén kiemelkedik a zsoldosok tömegéből. Az, hogy kit tesznek egy ilyen funkcióba, még nem a választófejedelem ügye. Ez csupán azt várja el, hogy az alezredes igyekezzék ki-

⁴⁰ *Meiern: Regenspurigische Reishstags-Handlungen und Geschichte von dem Jahren 1653 und 1654* (Regensburgi országgyűlések és az 1653–1654. évek története), Leipzig és Göttingen 1738–1740, II. köt. 136. l.

⁴¹ A kapitulációt nyomtatásban közli *Gansauge, Das brandenburgisch-preussische Kriegswesen um die Jahre 1440, 1640 und 1740* (A brandenburgi-porosz hadügy az 1440, 1640, és 1740. évek táján), Berlin 1839, 4. melléklet.

próbált és megbízható embereket kapitányoknak és egyéb tiszteknek megszerezni.

További megegyezések határozzák meg a csapatok előállításának módját. Ha az alezredes nem tudja a megegyezés szerinti számot előállítani, a választófejedelem a hiányt helyőrségeiből pótolja ki. Pothausen jövőbeli feladata az lesz, hogy a századokat teljes létszámon tartsa és a fegyelemről és rendről gondoskodik. „Ennek ellenében Mi beleegyeztünk, hogy amikor szemle lesz, neki minden munkétás közlegény után, akit Nekünk ténylegesen bemutat, hat birodalmi tallért kiutalunk és kifizettetünk.“ Az alezredesnek ezredesi ellátást (havi 400 tallért) biztosítanak. A többiek zsoldtétéleit is megállapítják. A századok eltartására ugyanannyit szavaztak meg, mint amennyit más századok is kapnak. Végül „neki, az alezredesnek a hatáskörébe tartozik a bíraskodás a századnál, mint ahogy az német ezredeknel régtől fogva szokásos.“

Ez a kapituláció nem különbözött lényegesen a Németországban általában szokásosaktól. Mint szerződés, ez képezte az alapját a kölcsönös jogoknak és köteleességeknek.

Ennek az állapotnak azonban abban a pillanatban meg kellett szünie, amikor nagyobb csapattestekre volt szükség. Nagyobb kontingensek, amelyek hosszabb időre együtt maradtak, a csatamezőn együttesen tevékenykedtek, erősebb központi hatalmat tettek szükségessé. Itt is úgy volt, mint Wallenstein seregénél: az ezredesek számának növekedése csökkentette hatalmukat. A közös felső vezérlés érvényrejuttatása mellett sikerült a választófejedelemnek a szemle-rendszer szigorú kialakítása, jól működő igazgatás szervezése és ezáltal a hadsereg anyagi alapjának biztosítása útján személyes befolyását megnövelnie.

Svéd mintára 1656-ban hadicikkelyeket bocsátottak ki, amelyeknek illetékessége túlnyúlt egyetlen ezred keretein. Nem a brandenburgi hadsereg első hadicikkelyeiről volt ezúttal szó, de a választófejedelem tekintélye az ezredek előtt már annyira megszilárdult, hogy megtartásukat is keresztül tudja vinni.

Hogy ennek ellenére még mindig milyen viszonyok uralkodtak az ezredeknel, azt Eberhard Hoyer széljegyzetei (Annotationes) az egyes cikkelyekhez bizonyítják a legjobban.⁴² Ezek a cikkelyek foglalkoztak minden vétséggel és szigorú büntetéseket helyeztek értük kilátásba, hogy legalább a legsúlyosabb visszaéléseket megszüntessék.

Igen részletesek voltak a szemlére vonatkozó előírások. Az ezredesek, lovaskapitányok és századosok minduntalan kénytelenek voltak szemlére állni, ha nem akartak zendülők színében feltűnni, azaz életüket eljátszani.⁴³ Nem volt szabad egymásnak közlegényeket kölcsönadniok,

⁴² Völcker: Corpus iuris militaris (A hadijog törvénykönyve), Frankfurt 1709, 541. és köv. l.

⁴³ U. ott 666. l.

hogy így magasabb létszámot mutathassanak ki, ami igen kedvelt eljárás volt. Ha ez mégis megesett, „az illetőt a hadbírótság gazembernek nyilvánítja és a táborból a hóhérlegények (Steckenknechte) kiutasítják.“⁴⁴ Hoyer ehhez megjegyzi, hogy a szemlék alkalmával annyiféle csalás történt, hogy fel sem lehet mind sorolni. Egy „articulirte Instruction“-ra utal, amelynek „szem előtt tartása a császári és kath. uniói seregeknél“ 1626-ban elő volt írva, a szemle megtartásának módjára vonatkozólag. Ez a régebbi keletű előírás ujjmutatásul szolgál azokra az állapotokra vonatkozólag, amelyek általában ekkor is uralkodtak.⁴⁵ A szemlét megfélemletészerűen kellett tartani, hogy a közlegények kölcsönös átengedését megakadályozzák. A szemlebiztosnak a közlegényhez intézett kérdéseit „gyakran változtatnia kell, majd más kérdések után megint az előzőt ismételnie, hogy lássa, a közlegény kitart-e válasza mellett.“ Nem szabad túrnie, hogy egy tiszt feleljen a közlegény helyett, mert így gyakran ellepleződik a család. Ha több ezred van egy helyen, a szemlét mindegyikre ugyanazon a napon kell megtartani. Különösen arra kell ügyelni, hogy lovászfíúkat el ne fogadjanak katonák helyett.

Egyéb csalásokat a zsoldfizetéskor követtek el. Ezért annak a tisztnek, aki nagyobb zsoldot vagy több élmezést követelt, mint amennyi katonája volt, rangját és életét kellett vesztenie. Hoyer azonban ehhez rezignáltan jegyzi meg: „Ha szigorúan eszerint a cikkely szerint járnának el, nemcsak sok kapitány, de nem kevés ezredes is életét vesztené vakmerősége miatt, hacsak az egész ezredtörzs nincs irántuk teljes jóindulattal, minthogy soknak közülük gyakran kevés, vagy semmi összeköttetésük nincs a törzskariakkal, különösen, ami a hadbírósnági személyeket illeti.“⁴⁶

Ez a hadijog nemcsak annyiban volt érvényes, amennyiben írásb foglalták, hanem mindarra vonatkozólag is, amit később tettek közhírré. Ezzel a választófejedelem azt az akaratát nyilvánította, hogy korlátlanul szolgálta az igazságot: „Mint ahogy Mi magunknak tartjuk fenn, hogy ezt a cikkely-okiratot tetszésünk szerint megváltoztassuk, kibővítsük vagy szűkítsük.“⁴⁷

Emellett a szigorú hadijog mellett még más intézkedésekhez is folyamodtak, hogy szorosabb hadseregszervezetet alapítsanak. Az északi háború folyamán kialakult az egységes fővezérlet és hadügyi kormányzat. Sparr tábornagy 1658-ban tábornaggyá lett, miután már három évvel azelőtt ráruházták a fővezérletet. Ő lett ezáltal a legfelsőbb fórum az összes vezényleti, igazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben. A titkos hadiroda és a főhadbiztoság köteles volt rendelkezéseit elfogadni. A hadiroda az 1665-ös hadikészülődések során átfogó jellegű hatósággá fej-

⁴⁴ U. ott

⁴⁵ U. ott.

⁴⁶ U. ott 673. l.

⁴⁷ Mylius, id. h. III. 1. 25. sz.

lódott. A hadbiztonság mint külön hatóság alakult ki azokból a biztosokból, akik régtől fogva a hadseregnél működtek. Amikor a háború után a csapatokat már nem bocsátották el teljes egészükben, a hadbiztonság is fennmaradt állandó hatóságként. A beszállásolás és adóztatás ügyeit intézte egységes alapelvek szerint. Később kerületi alosztályai alakultak ki és így a választófejedelem legátfogóbb és legfontosabb hatóságává lett. A hadiadó-igazgatás ezzel a rendek kezéből a választófejedelem hatóságaira szállott át. Amint így az állandó hadsereg létesítése révén nőtt a választófejedelem hatalma a rendek felett, ugyanígy növekedett a hatóságok szoros centralizációja folytán a hadsereg felett is.

VI.

Minden intézkedés közül a legdöntőbb azonban egy olyan tiszt rendszeresítése volt, aki csak a választófejedelemtől függött; ez hosszantartó harcba keveredett a régi ezredek jogaival, amely harc igen változatosan folyt és Frigyes Vilmos uralkodása végéig sem dőlt még teljesen el. Mindenesetre már ő is lényeges dolgokat keresztülvitt.

Amíg az ezredes eredetileg saját tetszése szerint vette fel és bocsátotta el tisztjeit, Frigyes Vilmos azt követelte, hogy azok csak „ítélet és igazságszolgáltatás után” legyenek elbocsáthatók. Ezzel kimondta az önkényes elbocsátás korlátozását. A választófejedelem ezenkívül a tisztok beiktatására vonatkozó igényét is érvényesítette. Azt követelte, „hogy mindenkor derék és hadban tapasztalt, Irántunk is becsületes személyek kerüljenek a tiszt rankokba és az ezred fenntartása, valamint a Mi szolgálatunk is ezáltal minél jobban elláttassék.”⁴⁸ Az „Irántunk is becsületes személyek” alatt azután 1672-ben azt értette, hogy ezek úgy viselkedjenek, „ahogy azt a Mi ezúttal kibocsátott rendeletünk, vagy amelyeket Mi ezután ki fogunk bocsátani, azt megkövetelik.”⁴⁹ Végül is egy 1673-ban kibocsátott rendeletében azt követelte, hogy neki minden tisztet beiktatása előtt megnevezzenek.⁵⁰ Ezt a rendeletet mindazonáltal még nem minden esetben teljesítették.

A választófejedelem tekintélyének növekedése másból is világosan kiderül. Már 1657-ben azzal fenyegette meg a tiszteket, hogy a károkért, amelyeket ők vagy alárendeltjeik okoznak, felelősségre fogja vonni őket, de 1677-ben már arról adhatott ki „parancsot, hogy a tisztok az alájuk rendelt katonák kihágásaiért felelni kötelesek.”⁵¹

⁴⁸ Idézi Jany, id. h. 206. l.

⁴⁹ Idézi De L'Homme De Courbière, *Geschichte der Brandenburgisch-Preussischen Heeresverfassung* (A brandenburgi-porosz hadseregszervezet története), Berlin 1852, 58. l.

⁵⁰ Schrötter, R.: *Das preussische Offizierskorps unter dem ersten König von Preussen* (A porosz tisztikar az első porosz király alatt), *Forschungen zur Brandenburgisch-Preussischen Geschichte* (Kutatások a brandenburgi-porosz történethez) c. kötetben, München és Leipzig 1913–14, 26–27. köt. FBPG 26, 430. l.

⁵¹ Lüning: *Corpus iuris militaris*, Leipzig 1723, 858. és 873. l.

Az ezredes ítélkezési joga korlátozást szenvedett. Miután 1663-ban parancsot adott ki arról, hogy az ezredeseknek „nincs kegyelmezési, csak halálos ítélethozatali joguk”,⁵² 1687-ben részletes parancsa jelent meg, „hogy a bűnügyekben létrejött ügyiratokat a hadbírószági ítélettel együtt, a tábornok-hadbíróval való közlés előtt felülvizsgálat és fejedelmi jóváhagyás vagy enyhítés céljából be kell küldeni.”⁵³

Az ezredes ezzel mindinkább elvesztette régi funkcióit. Az új hadsereg kötelékében ugyanúgy egy rangot viselt, mint a többi tisztek. Az „ezredes” ranggá lett, amely függetlenné vált az ezred birtoklásától. A választófejedelem ezt a címet olyan személyeknek is megadta, akik az ezred kötelékén kívül állottak, így erősségek parancsnokainak és adjutánsoknak.⁵⁴ Az ezredesi rang, mint a többiek is, előlépés útján elérhetővé vált. Így pl. 1660-ban egy alezredes ezredessé lett, azonban régi fizetése maradt meg azzal, hogy az első szabad ezredet meg fogja kapni.⁵⁵ Az ezredesek összességén belül 1684-ben rangsordot állapítottak meg. Meghatározták, hogy „az ezredesek rangjukat állásuk elfoglalásának időrendje szerint viselik.”⁵⁶ Ezzel az ezredeseket is beillesztették az általános rendszerbe. Hatalmuk még mindig nagy volt, de határozottan megrendült a választófejedelem javára.

Most már az összes tisztek pontos rangsora kialakult az állandó hadseregben. A század élén áll a kapitány, az ezredén az ezredes, az egész hadsereget a tábornok vezérli. Szervezeti követelmények mindegyikük számára egy helyettest tesznek szükségessé, a hadnagyot, alezredest és altábornagyot. A belső szolgálatra, különösen a gyakorlatokon való felügyelet céljaira, minden csoportban az őrmester, illetőleg ezredes-őrmester és tábornok-őrmester, későbbi nevén őrnagy, illetőleg főhadiszállás-mester következik. Ezen a renden belül lehetővé válik a szabályszerű előmenetel, amely általában rangidő szerint történik. A tisztek gyakori szolgálatváltásainak döntő oka ezzel megszűnt, az egyes egyéneket ez szorosabban kötötte a választófejedelemhez. A tisztek legnagyobb része legális kezdte szolgálatát. Mégis azt lehet mondani — eltekintve egyes kivételektől, mint Derfflinger —, hogy a magasabb rangbeliek társadalmilag teljesen egységesek voltak. Legnagyobbrészt a nemességből származtak. A tisztek abban az időben, amely még nem szabadult meg az előleg rendszerétől, ahhoz, hogy magasabb állásba kerüljön, saját anyagi eszközökkel kellett rendelkeznie. Ezt előteremteni általában csak a földbirtokos nemesek tudták. Ezek fiaiknak katonai előképzést is tudtak adni. A fiatal nemes számára lehetséges volt, hogy mint apród a választófejedelem udvarában, vagy egy tekintélyesebb tábornoknál szolgáljon.

⁵² Mylius: id. h. III, 1. 29. sz.

⁵³ Lünig: id. h. 882. l.

⁵⁴ De L'Homme De Courbière, id. h. 60. l.

⁵⁵ Schrötter F.: id. h. 136. l.

⁵⁶ Lünig: id. h. 881. l.

Mint önkéntes is megismerhette a francia és a németalföldi hadsereg mintaszerű intézményét. Aki azonban ilyen kiképzési lehetőségeket ki tudott használni, az gyorsan haladt előre és később a magasabb rangokra is jutott.

Frigyes Vilmos legtöbb tisztje belföldi származású volt, de azért sok idegen is megtalálta bodogulását hadseregében. A különböző iskolák hatása katonai felfogásukra nagyon világos volt. A francia követ, de Lumbre erről ezt írta 1655-ben Riesenburgból: „De a legnagyobb hiba az, hogy amint ezek az összes tisztek még nem elég jól ismerik egymást, és mint-hogy különféle iskolákból jöttek, állandóan eltérő véleményük is van, amelyet makacsul fenntartanak, ami akadályozza a fejedelem szándékait.”⁵⁷ A választófejedelem maga is tudta, milyen sok függ a jó katonai előképzettségtől. Azt is tudta azonban, milyen jól bele tudná kapcsolni a tiszti pálya pontosan szabályozott előképzési rendszere az itt-ott még ellenkező nemességet az abszolút államba. Kolbergben ezért 1653-ban lovassági akadémiát állított fel. Hátsó-Pomeránia éppen akkor jutott az uralma alá, a hely kiválasztása tehát annyiban is kedvező volt, mert így a pomerániai nemességet az új uralomhoz köthette. A lovassági akadémia befolyását a hadseregre persze nem szabad túbecsülni. A növendékek száma csekély volt; talán 60—70 nemes ifjú került oda 15—16 éves korában és maradt ott legfeljebb 2—3 évig. Lovaglást, vívást, valami kevés matematikát és franciát tanultak, s emellett mindabban művelték őket, ami a kor nézete szerint a lovastisztet jellemezte. De a növendékek itteni tartózkodásuk alatt nemcsak iskolások voltak, hanem egyidejűleg be is voltak osztva a schlabberndorfi ezred századaiba, ami a szigorú kiképzés eredményét kérdéssé tette.⁵⁸

Tartósabb hatása volt a francia menekültek felvételének. Ezek nagy számban jöttek Brandenburgba és felvételükre 1686-ban két Grands-Mousquetairs-századot (muskétás) és egy Grenadiers à cheval-századot (lovasgránátos) állítottak fel. A muskétások mind a francia hadsereg azelőtti tisztjei voltak, a lovasgránátosoknak volt szakaszvezetőknek vagy altiszteknek kellett lenniök. Ez a szaporulat nagyon lényeges kiegészítést jelentett a magasabb parancsnoki állások számára. Huszonöt ilyen tiszt lett később tábornokká.⁵⁹ A menekültek befolyása politikailag és katonailag egyaránt igen jelentős volt, ment Európa legjobb hadseregéből jöttek és a belföldi nemesek ellen is ki lehetett őket játszani.

A menekültekkel honosodott meg a kadettek intézménye is Brandenburgban. A Varenne, Briquemault és Cournaud-ezrednél, illetőleg

⁵⁷ Urkunden und Actenstücke, id. h. II. 63. l.

⁵⁸ Crousaz: Geschichte des Preussischen Kadetten-Corps (A porosz kadétkar története), Berlin 1857, 29. l.

⁵⁹ Schöning: Des General-Feldmarschalls Dubislav Gneomar von Natzmer Leben und Kriegsthaten (D. G. von Natzmer tábornagy élete és haditettei), Berlin 1838, 56. skk. II.

zászlóaljnál kadétszázadokat állítottak fel, amelyek a jövő tisztjeinek kiképzésére szolgáltak. Ezt azonban még semmiesetre sem lehet a későbbi kadétság intézményével azonosítani. Még nem volt meg a szabályozott kiképzés és mindenekelőtt: ezek a kadétek egyúttal még harcosok is voltak.

A választófejedelem az új intézményt nagyon célszerűnek találta. Ezért már 1688-ban a gárdánál is felállítottak egy századot, amely német nemesek felvételére volt szánva. A következő évben a lottumi ezrednél találunk egy ilyen századot. Kezdeményeiben tehát már Frigyes Vilmos alatt létrejött az az intézmény, amely később a tisztí pályára való jutást lényegében szabályozta. Ezekből a századokból a választófejedelemnek sokkal inkább kedvére való utánpótlás került ki, mint amilyen a régi zsoldosvezérekből fejlődhetett volna.

A hadseregszervezet általános megszilárdulásának a tiszték anyagi helyzetét is szilárdabb alapokra kellett helyeznie. Az ellátási rendelkezések, amelyek eddig a korok viszonyainak kedvezése és kedvezőtlenége folytán igen eltérőek voltak, most egységes alapelvek szerint, hosszú időre rendezést nyertek 1679-ben. Ezek szerint a tiszték a következő összegeket kapták havonta:

	Lovasság	Dragonyosok	Gyalogság ⁶⁰
Ezredes	80 tallér	76 tallér	73 tallér
Alezredes ⁶¹	36 tallér	34 tallér	30 tallér
Őrnagy	28 tallér	25 tallér	20 tallér
Kapitány v. százados	50 tallér	40 tallér	32 tallér
Hadnagy	23 tallér	20 tallér	15 tallér
Zászlós	18 tallér	15 tallér	12 tallér

Ezekhez a tételekhez járultak még a szálláspénzek, amelyeket 1681-ben alapítottak meg, hacsak nem természetben adták a szállást.

A zsoldtételék természetesen csak nagyjából adnak megfelelő képet a tényleges jövedelemről, mert minden törzstiszt egyúttal századparancsnok is volt, tehát pótlólag századosi ellátmányt is kapott, azonkívül százada ellátásából is megtakaríthatott magának. A századgazdálkodásból elérhető bevételek kérdését most nem érintjük és megelégszünk az arra való utalással, hogy ez már ebben az időben is megvan, bár csak I. Frigyes Vilmos alatt válik azzá a zárt rendszeré, amelynek alakjában a szabadságolásokkal való összefüggésében megjelenik. Ez a korai századgazdálkodás azonban a számadásellenőrzés nemlétének idejében csak egyik forrása volt a jogtalan vagyonszerzésnek és annyira megfelelt az által-

⁶⁰ *Mylius*: id. h. III. 1., 51. sz.

⁶¹ Lásd a 24. sz. jegyzetet.

nos felfogásnak, hogy akkoriban aligha emelt volna bárki is ez ellen olyan kifogást, mint az 1808-as reformerek, akik a feudalizmus összeomlása után joggal fordultak egy ilyen, a rendezett hadseregigazgatáson belül fennálló rablási és csalási rendszer ellen.

A tábornokok számára nem voltak tételek megállapítva. Ezeknek is megvolt az ezredük, amelyből jövedelmet húztak, ezenkívül azonban esetről-esetre igen tekintélyes külön kiutalásokat kaptak a választófejedelemtől. A fiatalabb tisztek keveset kaptak, megvolt azonban a bizonyosságuk, hogy szintén színekúrához jutnak, ha századot kapnak.

Igy alakított ki a választófejedelem a harmincéves háború zsoldostömeghadseregéből olyan állandó hadsereget, amely a politikai centralizáció megbízható eszköze volt, amennyire azt korának viszonyai, elsősorban az abszolút államba még nem teljesen beleilleszkedett nemesi ellenzék, engedték. Az ezredek „államosítása” — amint a régi zsoldosparadicsom megszüntetésének folyamatát nevezhetjük — az első porosz király alatt jutott el a befejezésig, amely azután I. Frigyes Vilmos számára lehetővé tette, hogy a hadsereget tegye meg az állam középpontjának és szükségleteinek minden más szükségletet alárendeljen.

VII.

Bármilyen tehetségtelen volt is az első porosz király és bármily sok pénzt pazarolt el pompázatos udvartartására, és bármennyire is függött másrészt a birtokos nemesi udvari kamarillától és külföldi támogatóitól, azt mégis felismerte, hogy milyen fontos az állandó hadsereg intézménye az új királyság számára. A négy millió tallerra emelkedett állami bevételekből 2 és fél milliót a hadseregére fordítottak.⁶² Ez azért nem meglepő, mert a junkerek most egyre jobban belátták az új uralomforma előnyeit, különösen azért, mert a politikai centralizáció, amelynek különleges kifejezése a királyság volt, számukra olyan korlátlan nemesi eldórádót teremtett.

A brandenburgi-porosz állam hadserege már rendelkezett haditapszalatokkal. Svédok és franciák ellen harcolt már, most Európa minden csataterén küzdött — még hozzá Jenő herceg és Marlborough, koruk legnevesebb hadvezérei alatt. Persze nem nemzeti érdekekért harcolt, hanem többnyire idegen dinasztiaiknak adták bérbe, hogy uralkodója pazarló udvartartását fenntarthassa. Gyakran nem is saját zárt kötelékében harcolt, mint pl. a németalföldi segédhadtest 1688-ban; ugyanannak az ezrednek egyes részei más-más harctereken állottak. A hosszantartó háborúk folytán az egyszer felállított ezredek mind fenn is maradtak, már egyet sem oszlattak fel teljesen, hanem törzseik minden csökkentés után

⁶² *Mehring*: id. h. 49. 1.

is, amelyek a hadjáratokra következtek, megmaradtak. Az obsitos katonákat már nem engedték más szolgálatba állni, hanem igyekeztek őket letelepíteni, hogy mindig rendelkezésre álljon egy tapasztalt haditartalék. Ugyanígy megkísérelték a tiszteknek a szolgálatban való megtartását is. Ezek közül a létszámfelettieket „reformált tisztek”-nek nevezik. Ezek kis fizetést húztak és újabb csapatnövelések esetén azonnal újra rendelkezésre állottak. A ryswiczi béke után újabb csökkentés során elsősorban azokat a tiszteket bocsátották el, akiknek saját vagyonuk volt. A további elbocsátások a szolgálatban való magatartásnak megfelelően történtek. Az összes ezredparancsnokok beszámoltak tisztjeikről. „Hogy mely tiszteket kell ennél a csökkentésnél megtartani vagy elbocsátani, azt Nekünk kötelességszerűen elő kell adnotok és ezzel kapcsolatban jelentenetek, milyen sokáig szolgáltak és hol születtek?”⁶³ Így a csökkentés egyúttal megbízhatóság szempontjából való kiválogatást is jelentett.

Most a fővezérlet is állandó funkcióhoz jutott. A tábornagy kezében volt, akinek egyúttal a hadsereg igazgatási felelős felügyelet is kötelessége volt. A tulajdonképpeni igazgatási feladatokra a tábornok-hadbiztos állott mellette. Ennek az állása az első király alatt nagy jelentőségre tett szert. A tulajdonképpeni igazgatás mellett az ő feladata volt a hadsereg fenntartásához szükséges anyagiak előteremtése is. A tábornok-hadbiztoság marandó hatósággá és az ország igazgatásának legfontosabb szervévé fejlődött tovább és 1712-ben kollegiális szervezetet kapott. A tábornagy ezzel szemben a következő években elvesztette „hivatalát” és a legmagasabb tábornoki ranggá lett, különösen azért, mert a későbbi király sajátmaga tábornagya akart lenni. A Frigyes Vilmos által létrehozott titkos haditanács most jutott legnagyobb jelentőséghez. Benne egyesült a tábornagy és a tábornok-hadbiztos a többi tábornokkal közös tanácskozássokra. A király elnökölt. 1703 óta a trónörökös is tagja volt, akinek szava katonai ügyekben mindig többet nyomott a latban. Itt adták elő és itt döntötték el a hadsereg minden ügyét.

A hadsereg kiegészítése bizonyos normák szerint történt. Tekintettel azokra a követelményekre, amelyeket a hosszantartó háborúk a katonákkal szemben támasztottak, nem lehetett már a szabad toborzásra hagyatkozni. Ehhez járult az is, hogy a szükséges kiegészítést ezen a módon már nem is lehetett egykönnyen biztosítani és mindenekelőtt nagy költségekkel is járt, ami szükségessé tette, hogy a hadsereget lehetőleg az országból rekrutálják. Szokásban volt az ezredek részére toborzóhelyeket kijelölni, ahol kiegészítésükről gondoskodtak. A toborzás megkönnyítése céljából egy 1693-ból való rendelet előírta a hatóság közreműködését.⁶⁴ Min-

⁶³ Idézi Kopka von Lossow, *Geschichte des Grenadier-Regiments König Friedrich I.* (Az I. Frigyes király-gránátosezred története), Berlin 1889, I. köt. 130. l.

⁶⁴ *Mylius*: id. h. III. 1. 70. sz.

den ezrednek be kellett jelentenie a szükségletét a tábornok-hadbiztosságon, amely azután a kiállítandó katonák számát a kerületek között felosztotta. A rendelet a helyi hatóságokra bízta, hogy előírt részüket maguk teremtsék elő és adják át a toborzótiszteknek. A következő időkben viszatértek ugyan a tisztán tisztí toborzáshoz is, de ez a szükséglet már semmiképpen sem tudta fedezni. Az ezredék jobban is szerették a vidéken való állítást, már azért is, mert lényegesen olcsóbb volt és a junkereket is megszabadította minden „renitens” elemtől. A katonaszedéskor és toborzáskor gyakoriak voltak az erőszakosságok, ezért a szökevények száma is gyorsan növekedett.

VIII.

Frigyes uralma alatt az ezredék „államosítása” befejeződött. Amikor 1689-ben a kapitulációkat megújították, azt követelte, hogy „ha a jövőben a tiszteknél üresedések adódnak a legmagasabtból a zászlóság, Nekünk ezt, mielőtt az állások újra betöltésre kerülnének, haladéktalanul jelentsék”.⁶⁵ Az ezredes kinevezési joga pusztá javaslatételei joggá változott. Javaslatételek részletesen be kellett számolnia a várományosok tulajdonságairól, szolgálati buzgalmáról is viszonyairól.⁶⁶ Még mindig előfordult ugyan, hogy ennek ellenére az ezredes iktatott be tiszteket, de ezek az esetek egyre ritkultak. Az ezredes önkénye az alája rendelt tisztekkel szemben megszűnt. Az ezred belső viszonyai — amihez az ellátmányok felosztása is hozzátartozik — annak továbbra is saját kizárólagos hatáskörébe tartoztak, de az igazságszolgáltatást tovább korlátozták. Az ítéleteket kihirdetés és végrehajtás előtt már régebbi idő óta az ügyiratokkal együtt be kell küldeni. Ha ezután egy tiszt valamit elkövetett, az eredes nem bocsáthatta el egyszerűen, hanem csak a szolgálatról függeszthette fel és jelentést kellett tennie.⁶⁷

Az előléptetés mindig szabályosabbá vált. Általában a szolgálati idő alapján történt. Csak a legmagasabbrangú tisztekre vonatkozólag akarta Frigyes a szolgálati időre való tekintet nélküli előléptetés lehetőségét magának fenntartani. Ennek megfelelően 1695-ben rendeletet bocsátott ki, „hogy Mi a jövőben hadseregünknel, lovas és gyalogos ezredeinknél (még pedig az ezredesi rangtól a legmagasabb alkalmazásig) semmiféle rangidőhöz vagy korhoz kötve ne legyünk tábornokaink kinevezésében vagy előléptetésében, hanem ebben mindenképpen szabad kezet tartunk fenn és a Mi tábornokaink és egyéb tisztjeink érdemei, minősége és más megfontolások alapján is azokat időnként elő akarjuk léptetni és fel-

⁶⁵ Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des Preussischen Heeres (Okmányszerű adalékok és kutatások a porosz hadsereg történetéhez), Berlin. 1903. 8. füz. 24. l.

⁶⁶ Kopka von Lossow, id. h. 6. melléklet.

⁶⁷ U. ott.

jobbinni, ahogy Nekünk őket előléptetni a legkegyelmesebben tetszik és ahogy az Nekünk a legjobban megfelel.⁶⁸

A szigorúan rangsor szerinti előléptetés a tisztek összessége számára biztosította, hogy mindegyikük előlép, kegyektől vagy rosszindulattól függetlenül. Mostantól kezdve az is érvénybelépett, hogy a törzstisztek aszerint az idő szerint nyerjék el rangjukat, amelyben őrnaggyá léptek elő.⁶⁹

A sok hadjárat az előléptetésekre előnyös volt. Egyes ezredrészek elkülönítetten való működése nagyobb számú tisztet kívánt meg. A századokhoz második hadnagyot is adtak, az ezredparancsnokok testőrszázadainál a törzskapitány új rangja keletkezett. Az olyan ezredeknél, amelyeknek parancsnoka tábornok volt, egy második ezredet rendszeresítettek. Mindenekelőtt a törzstisztek száma növekedett, ami szintén a hadjáratok szükségleteivel lehet megmagyarázni. Minthogy minden törzstiszt megtartotta a századát a vele kapcsolatos bevételek miatt, ezek számának növekedése rosszabb helyzetet teremtett az alantas tisztek számára. Minthogy minden ezrednél meg voltak állapítva az ellátási összegek tételei, sok tiszt alacsonyabb ellátást élvezett, mint amely állásának megfelelt volna. Néha a századok vezetése olyan tisztek kezében volt, akik más helyen, pl. az udvarnál ténykedtek.⁷⁰

Az előléptetést, amelyet most kizárólag az uralkodó gyakorolt, sokszor megadták az ezredek tényleges szükséglete nélkül is, az illető személy kitüntetése céljából. Ezzel a rangok elvesztették az utolsó maradványát is régi tisztség-jellegüknek, amelyből keletkeztek. Gyakran az is szokásban volt, hogy a szolgálatról megválnak magasabb rangot adományoztak.

A gárdatiszteknek még volt bizonyos elsőbbségük. Róluk kimondták, hogy „ők a gárdaszolgálatot qua tales, azaz abban a rangban, amelyben vannak, a hadseregben azonban a magasabb címnek megfelelően lássák el, és ha pl. egy őrnagynak a legfiatalabb alezredesi rangja van, az maradjon is úgy, amíg magasabb címet kap; így azok, akik ezután lesznek alezredessé, hogy ő ezt a címet tényleg megkapta, utána következnek és így tovább.”⁷¹ A gárdatisztek egyébként nem határolták el olyan erősen a többiektől, mint később. A király pl. 1704-ben elrendelte, hogy a polgári származású tisztek a gárdánál előléptetéskor ne kerüljenek hátrányba a nemesi származásúakkal szemben.

Nagyon nehéz a polgári származású tisztek számarányáról pontos adatokat szerezni. A jegyzékekben gyakran hiányzik a nemesi előnév. Kétségkívül elnézőbb volt az eljárás az állandó hadsereg kezdeti időszaká-

⁶⁸ Lüning, id. h. 894. l.

⁶⁹ Schrötter R., id. h. FBPG 27. 148. l.

⁷⁰ Kopka von Lossow, id. h. 184. l.

⁷¹ Idézi De L'Homme De Courbière, id. h. 76. l.

ban, ~~nint~~ később. Tévedés volna azonban az előbb idézett rendelet túlbecsülése is. A tisztek legnagyobb része a nemességből származott. Ha a polgári származásúak aránya időnként valamit emelkedett is, ez csak azért volt, mert a háborúk sok tisztet fogyasztottak el és a nemesség maga nem tudott pótlásukról gondoskodni. Ugyanebben az időben ugyanis a francia menekültek száma is csökkent, ami ugyancsak hiányokat okozott.

Schrötter közöl néhány számadatot, amelyek a polgári származásúak számarányát szemléltetik. Adatait ezredlistákból vette. A Dönhoff-gyalogezredben 1691-ben 30 nemes és 4 polgári tiszt volt, 1713-ban azonban csak 26 nemes és 10 polgári. Az Alt—Dohna-ezrednél az arány 1694-ben 20 : 4, 1713-ban 18 : 16, a Prinz Christian Ludwig-ezrednél 1710-ben 30 : 12, ezzel szemben a Kronprinz-gyalogezrednél 1690-ben 24 : 1, 1709-ben 30 : 2, a lovas testőrezrednél 1691-ben 19 : 5, és 1707-ben 17 : 2.⁷² Tekintetbe kell azonban venni, hogy a polgári származású tisztek sokszor nem az ezred tábori, hanem helyőrségi zászlóaljában voltak. Az Alt—Dohna-ezrednél 1694-ben és 1697-ben minden polgári származású tiszt a helyőrségi zászlóaljban volt. Éppen ennek az ezrednek a története, amely a spanyol örökösödési háborúban nagy veszteségeket szenvedett, mutatja, hogy tisztán ezek a veszteségek okozták a polgári származású tisztek számának aránylag nagy megnövekedését. Összesen ugyanis ennek az ezrednek is alapításától, 1629-től 1713-ig csak 40 polgári származású tisztje volt az egész 228-ból.⁷³

Különleges helyzete volt a tüzérségnek, amely csak Frigyes alatt nyerte tulajdonképpen modern szervezetét. Jókora időbe telt, amíg ennél a fegyvernemnél a régi céh-alkotmány maradványai kiküszöbölődtek. Amikor Sparr 1651-ben tábornaggyá lett, még mérgezett porokat, rakétanyilakat, mérgezett golyókat és üveg-gránátokat kellett kivonnia a használaból, amelyek akkoriban a tüzérségnél még divatban voltak. Frigyes idejében a tüzérséget századokra osztották és megtörték azt a különös becsvágyát, hogy lehetőleg különféle kaliberű fegyverei legyenek. A tüzérség régi céhmesterei csak most válnak tulajdonképpen tisztekké. A haditechnika haladása ennek a fegyvernemnek jó kiépítését követelte meg és az 1704-ből való tüzérségi szabályzat adta meg neki szilárd szervezetét.

A tüzérségnél a tisztek legnagyobb része polgári származású volt. 1700-tól 1713-ig csak hat nemesi tisztje volt — ezek közül is némelyik csak legújában nemesi rangra emelve — 68 polgári származásúval szemben.⁷⁴ A tüzértisztnak mesterséget kellett tanulnia és ez nem volt összeegyeztethető a nemesség rendi felfogásával. Kiképzéséhez sok elmé-

⁷² Schrötter R., id. h. 105. 1.

⁷³ A Kopka von Lossow által közölt ezredlisták nyomán.

⁷⁴ Schrötter R., id. h. 105. 1.

leti ismeretre is szüksége volt, amelyeknek elsajátítására a nemes többnyire túlságosan lusta volt. A tüzértiszteket ebben az időben igen nagyra becsülték. Hogy ezt a fontos fegyvernemet kiemeljék, egy időre rögtön a gárdacsapatok utáni helyet kapta a rangsorban.⁷⁵ Ezzel a tüzérség hatalmasat lépett előre az 50 évvel azelőtti időhöz képest, amikor még ezt mondták: „A tüzérség pusztá neve olyan gyűlöletes az emberek előtt, hogy mindenki szétszalad, amint róluk van szó és ezért a zsoldosoknak más néven adattam fegyvereket és úgy vonultattam el őket.”⁷⁶

Kimondhatjuk tehát, hogy a tisztek — az említett kevés kivételtől eltekintve — majdnem kizárólag a belföldi nemességből származtak, tehát a nemesség felfogása volt az ő felfogásuk is. A rendi becsület, amely a nemeseket az egyéb néptől elválasztotta, a tisztí becsületben alakult ki a legmerevebben. Ez különösen világosan nyilvánul meg a párbajok megítélésében. A törvény értelmében a párbaj tilos volt és testi, valamint halálbüntetéssel üldözték. Minthogy azonban a párbaj az érvényben lévő rendi szemlélet szerint a becsület védelmének egyetlen eszköze volt, a gyakorlatban enyhébben ítélték meg. A párbajozót csak akkor kezelték szigorúan, ha ellenfelét megölte. A tisztek nagyon is érezték a válságot, amelybe kerültek, ha a király parancsait tisztelni és becsületüket védeni kívánták, de feltétlenül az utóbbinak adták az elsőbbséget. A muskétások parancsnoka, Christian von Dohne gróf, találon jegyezte meg: „Ilyen ez a szerencsétlen és bizarr szokás, amely az úriembert vagy tisztet az elé az alternatíva elé állítja, hogy fejvesztésnek tegye ki magát, ha megsérti a fejedelem tilalmát, vagy hogy elveszítse azt ami a világon a legdrágább neki, a becsületét.”⁷⁷

Az ekskluszív rendi és tisztí becsület kifejezésre jut az 1701-ben kiadott szigorú nősülési rendeletekben is, amelyeket 1709-ben az alsóbb-rangú tisztekre, kapitányig bezárólag, kiterjesztettek.⁷⁸ Más rendeletek az adósságcsinálás ellen irányultak. Ez ennek ellenére gyakran előfordult, mert a tisztek az őrszolgálat örökös egyformasága mellett szabadidejüket szívesen töltötték szerencsejátékokkal, miközben bőségesen ittak is.

Az állandó hadseregben tehát a szolgálat meglehetősen szigorú követelményeket állított fel mostanában. Ezeknek a követelményeknek való megfelelésre egy a nép többi részétől elkülönített, különleges nevelésnek kellett előkészítést nyújtania. A hosszas szolgálat altisztekkel együtt — nyers és műveletlen emberekkel, amint az instrukciók mondják — mindinkább tilossá vált. A nemes ember a megfelelő rendi nevelést a kadé-

⁷⁵ *Schöning*: Historisch-biographische Nachrichten zur Geschichte der Brandenburgisch-Preussischen Artillerie (Történelmi-életrajzi híradások a brandenburgi-porosz tüzérség történetéhez), Berlin 1840, I. köt. 182. l.

⁷⁶ Dessaul János György herceg helytartó beszámolója 1659-ből, idézi *Schöning*, id. h. 68. l.

⁷⁷ Idézi *Schrötter R.*, id. h. 121. l.

⁷⁸ *Mylius*, id. h. III. l. 94. sz.

toknál találta meg. Ezek közé csak nemeseket vettek fel. Már *ennek* a királynak leghőbb szándéka volt, „hogyan nemesi származásúak, különösen a vagyontalanok fiai a Mi országainkból, olyan századba kerüljenek, ahol hadi és egyéb gyakorlatokban szabadon oktassák őket és legközelebb, kvalifikációjuk alkalmával az ezredkezhöz vétessenek mint fő- és altisztek alkalmazásba”.⁷⁹ A kadétnevelés ezáltal a szegény nemesség fiainak ingyenes, tisztté való kiképzését biztosította. Frigyes Vilmos választófejedelem kadétjaival szemben, akik még félig iskolások, félig harcosok voltak, most már a kadétoakat nem vitték a harcba. Kiképezték őket a haditudományban, matematikában, franciában, emellett táncolni és vívni is tanultak. Ugyanakkor katonai szolgálatot is teljesítettek a helységben állomásozó csapatnál. Berlinben 1701-ben kadétakadémiát létesítettek, 1703-ban egy másodikat Kolbergben. 1710-ben még Magdeburgban találtak egy kadétszázadot. A kadétoak száma azonban még mindig alacsony volt. A tiszti pályára lépés egyéb lehetőségeként ezért továbbra is megmaradt az apródi szolgálat vagy a közvetlen belépés a hadseregbe.

Világosan kitűnik, hogy az ilyen nevelésben részesült nemes a hadsereget és az egész abszolút államot mint legsajátabb ügyét tekintette, különösen azért, mert itt minden biztosítékot megtalált gazdasági helyzetének további fenntartására.

IX.

A hadsereg szervezete, mint minden más állami intézmény is, a társadalmi viszonyok változásaitól függ. Ha Poroszország csak a 18. században lett is a tulajdonképpeni katonáállammá, mégis látható, milyen világosan és következetesen fejlesztette ki már a korai abszolútizmus az állandó hadsereget, mint leghatásosabb eszközét. Látható, hogy kész volt azt mindenre való tekintet nélkül be is vetni az uralkodó osztály érdekében. Az abszolútizmus állandó hadserege leépítette a régi zsoldoshadsereg polgári-demokratikus hagyományait, azét a hadseregét, amely a lovagi hadseregeket felváltotta, de ugyanígy kiküszöbölte a zsoldos tömeghadseregek rablókapitalista kinövéseit is. Jellemző rá nemesi származású tisztikara, vagyis az, hogy felülről lefelé van átszerveve. Ez magyarázza meg azt is, miért volt aránylag kevés szó a fenti fejtegetésekben a katonákról. Ugyanazt a viszonyt találjuk a hadseregben tiszti és katonák között, mint a vidéken a junker és a parasztoak között. A feudális reakció korában a paraszto a fejedelmi és birtokosi hatalmi politika szenvedő alánya, ugyanez a katonák sorsa is az állandó hadseregben. Mindkettő — hiszen ezenfelül is szorosan együvé tartoznak, mert az elnyomott katonák legnagyobb része paraszto — védtelen a politikai centralizáció következtében, amelyet éppen a dolgozó rétegek elnyomására vezettek be, mert a burzsoázia nincs tudatában vezető szerepének a feuda-

⁷⁹ Idézi Schrötter R., id. h. 121. 1.

lizmus elleni harcban és mind számszerűleg, mind gazdaságilag túlságosan gyenge is erre a feladatra. Ennek a hadseregnek a katonái számára csak a passzív ellenállás, a megszökés marad egyetlen kiútként sorsuk, a feláldoztatás vagy megveretés előli menekülésre. A szökések gyengítik ugyan a rendszert, de meg nem dönthetik. Aktív ellenállásra azonban nincs módja a népnek, amely a parasztháborúban való leveretése és országának teljes elpusztítása után a harmincéves háborúban kivérzett és elvesztette forradalmi energiáját.⁸⁰ A feudális reakció pusztulását csak az a kívülről eredő lökés hozza meg, amely Jénánál és Auerstädtnél az elnyomás legjobb eszközét, a junkerek hadseregét is összetörte.

⁸⁰ Engels Marx und Engels über das reaktionäre Preussentum (Marx és Engels a reakciós porozságról), c. műben, új kiadás, Berlin 1946, 10–11. l.